

mr. dr. H.J. Wytema

Burgemeester en verzetsman

*Burgemeester van de gemeente Beilen
van 15 september 1936 tot 1 juni 1948¹*

1

Op 15 september 1936 werd mr. dr. H.J. Wytema tot burgemeester van Beilen beëdigd. Hij volgde burgemeester T. Froentjes op die op 16 juli 1936 bij een auto-ongeluk bij Graswijk (Assen) om het leven was gekomen.²

Tijdens de installatie en de beëdiging van Wytema sprak wethouder H. Schuring Rzn. voor het eerst na het ongeluk de raad toe als loco-burgemeester en verwelkomde de nieuwe burgemeester, mr. dr. H.J. Wytema: "We kennen elkaar niet, maar we hebben de beste verwachtingen." Na het omhangen van de ambtsketen gaf hij de leiding van de vergadering in handen van de nieuwe burgemeester. Wytema was een sterke persoonlijkheid, die dominant aanwezig was in de Beiler gemeentepolitiek en samenleving in de periode 1936-1942 en 1945-1948.

Burgemeester H.J. Wytema en zijn vrouw, M.J. Wytema-van der Elst, worden in Eursing begroet door de wethouders H. Schuring Rzn. en H. Lunshof (rechts).

mr. dr. Johannes Wytéma (1871-1928), burgemeester van Rotterdam, vader van de Beiler burgemeester Wytéma

2

Studie

De keuze van Hendrik Jacob Wytéma³ voor een rechtenstudie was sterk bepaald door zijn leefomgeving. Zijn vader, mr. dr. Johannes Wytéma (1871-1928) had rechten gestudeerd en was als burgemeester geëindigd; een ambt dat ook door zijn grootvader Hendrik Jacob Versteeg was uitgeoefend. Daarbij kwam dat het overlijden van zijn vader in 1928 hem als 22-jarige bijzonder aangreep. Bovendien tekende zich eind jaren twintig van de vorige eeuw de economische crisis af, die in de jaren dertig in alle hevigheid uitbrak. Daarnaast had het plotseling overlijden van zijn vader financiële gevolgen voor het gezin Wytéma. Zijn moeder moest de ambtswoning verlaten en had een klein pensioen. Zijn grootmoeder, Agatha Diderica Elisabeth Laurentina van Gelder, was daarentegen een bemiddelde erfgename en betaalde zijn promotie. In deze tijd kon Hendrik Wytéma bijverdienen door rechtenstudenten van jongere leerjaren als repetitor te begeleiden. Zijn promotieonderzoek ging over gezag. De rol van bestuurders in de Nederlandse koloniën werd door hem in het licht van de dubbelzinnige, ondemocratische (lees autocratische) kant van het koloniale gezag onderzocht. In 1931 kwam zijn dissertatie, *Opperbestuur en algemeen bestuur over Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao*, uit.

Tijdens zijn studie had Hendrik Jacob Wytéma bijzondere belangstelling voor de publiekrechtelijke colleges met name over Johan Rudolph Thorbecke (1798-1872). Deze Nederlandse staatsman van liberale signatuur wordt als de grondlegger van het parlementarisme in Nederland beschouwd. Wytéma kende de grondwet van 1848 en onze klassieke grondrechten (vrijheidsrechten, politieke rechten en gelijkheidsrechten).⁴ In de grondwet werden rechtstreekse verkiezingen en ministeriële verantwoordelijkheid geregeld, werden parlementaire rechten uitgebreid en werd de mogelijkheid van Kamerontbinding ingevoerd. Deze grondwet zou van Nederland, uiteindelijk, na een proces van gewenning dat jaren duurde, een moderne staat maken.

Tijdens zijn studie in Leiden werd Wytéma door Cornelis van Vollenhoven (1874-1933), hoogleraar rechtswetenschap, geïnspireerd. Zijn studie in Leiden heeft hem als mens, maar ook als burgemeester, gevormd.

Na zijn rechtenstudie in Leiden werd Hendrik Jacob Wytéma ambtenaar van het kantongerecht te Dordrecht en daarna ambtenaar op de gemeentesecretarie te Den Haag, waar hij waarnemend chef van het kabinet van de burgemeester van Den Haag was. Hij was vanaf 1934 waarnemend chef op het departement van Binnenlandse Zaken.⁵ Tijdens deze periode kreeg hij het advies wanneer hij burgemeester wilde worden hiermee op jonge leeftijd te beginnen. Hij volgde deze raad op en na enkele sollicitaties werd hij september 1936 benoemd tot burgemeester in Beilen.⁶

*Reint Hendrik de Vos van Steenwijk (1885-1964)
werd in 1931 Commissaris van de Koningin van
Drenthe*

3

Naar Drenthe

Reint Hendrik de Vos van Steenwijk (1885-1964) werd in 1931 Commissaris van de Koningin van Drenthe. Daar maakte hij de crisisjaren van de jaren dertig van de twintigste eeuw mee. Hij zette zich in voor industrievestiging, verbetering van de infrastructuur en bevordering van het toerisme in Drenthe. Om zijn idealen te verwezenlijken zocht hij contact met jonge, pas afgestudeerde personen om als burgemeester hun professionele energie te steken in de ontwikkeling van Drenthe.

De Vos van Steenwijk zag de jonge ambtsdragers als managers van het publieke beleid, geen behartigers van het lokale of partijbelang. Burgemeesters werden in zijn ogen geacht het algemeen belang, zoals dat in nationaal beleid is geformuleerd, voor ogen te hebben, uiteraard naast plaatselijke wensen van de ingezetenen. De burgemeesters in Drenthe in de jaren dertig, zoals mr. Karel Hendrik Gaarlandt (Gasselte; 1938-1946), mr. Antonie Kleijn (Zweeloo; 1935-1946) en mr. Hendrik Jacob Wytéma (Beilen; 1936-1948) werden op grond van hun capaciteiten door De Vos van Steenwijk voor benoeming voorgedragen. Het waren dan ook geen partijbenoemingen. Gaarlandt, Kleijn en Wytéma waren bij hun benoemingen geen lid van een politieke partij, zij zagen zich als moderne uitvoerders van het parlementair vastgestelde beleid.⁷

De Vos van Steenwijk had deze burgemeesters niet benaderd om Haagse beslissingen zonder wettelijke bevoegdheid ter plaatse uit te voeren. Zij waren geen ambtenaren, noch van het rijk, noch van de gemeente. De lokale autonomie, zoals Thorbecke het formuleerde, betekende dat burgemeesters onafhankelijk buiten de lokale partijen stonden en de gekozen partijen in de gemeenteraad moesten zien te verbinden, terwijl zij er tevens voor moesten zorgen dat het landsbelang zou worden bewaakt.⁸

Bovendien waren Gaarlandt en Wytéma in Leiden in de rechtswetenschappen afgestudeerd. Een studie die door De Vos van Steenwijk daar ook was gevolgd. Kleijn had aan de Universiteit van Amsterdam rechten gestudeerd. Het gaf hun een solide basis om onze grondwettelijke vrijheden in de Tweede Wereldoorlog te verdedigen tegen een vijand van buiten die deze grondrechten stelselmatig schond.

Zelf schreef Wytéma over zijn start in Beilen het volgende: *'... deed ik als 30-jarige mijn intrede als burgemeester van Beilen. En dan moet je ineens 'burgervader' wezen! Dit heb ik dan ook nooit beproefd. Hoe kon ik ook de vaderrol vervullen als - eigenlijk - beginneling in de maatschappij, met wethouders en een gemeentesecretaris die 25 à 30 jaren ouder waren dan ik? Weliswaar werden in die tijd in Drenthe in verscheidene gemeenten jonge academici tot burgemeester benoemd, met wie ik dan ook al spoedig hechte vriendschapsbanden aanknoopte, maar de vaderrol lag hun evenmin als mij. In mijn ogen was - en is - de essentie van het burgemeesterschap het vakkundig en menskundig leiding geven aan al wat*

Drie jonge burgemeesters in Drenthe. Vanaf links: mr. K.H. Gaarlandt (1909-1989), benoemd tot burgemeester in Gasselte in 1938 (Deze foto is gemaakt, toen hij burgemeester van Emmen was); mr. Antonie Kleijn (1907-1997), benoemd tot burgemeester in Zweeloo in 1935 (Deze foto is tijdens zijn installatie in Zweeloo gemaakt); burgemeester mr. H.J. Wytéma (1906-1974), benoemd tot burgemeester van Beilen in 1936 (Nahidh Salman, waterverfschilderij van een portret van Wytéma in 1936).

*zich beweegt en voordoet op het gemeentelijk erf, in de lokale samenleving. En je doet dat als 'vreemde', als 'gedropte'. Niemand kent je en vertrouwen moet je zien te winnen. Maar dat lukt, als je open staat voor al wat je gemeentenaren aan je voorleggen, tot zelfs hun huwelijksmoeilijkheden, als je hen bijstaat in alles, nu ja, bijna alles, waarin ze je raad en hulp en steun komen vragen. Dat is naar mijn mening een betere uitgangstelling dan die van uit een door de volkszede min of meer opgelegde en traditioneel bepaalde vaderrol.'*⁹

Overigens verheugde Wytéma's vrouw zich in 1936 op het wonen in Drenthe. Tijdens haar assistentschap bij professor J.H. Holwerda, directeur van het Museum van Oudheden in Leiden, had zij niet alleen veel over Drenthe gelezen, maar ook aantekeningen en tekeningen over de steentijdbeschaving voor hem gemaakt.

Burgemeester

Vanaf augustus 1940 was Wytéma enige tijd waarnemend burgemeester van Meppel en in 1941 was hij korte tijd waarnemend burgemeester van Hoogeveen. In oktober 1942 weigerde hij joodse bur-

Het gebouw rechts op de voorgrond is het oude gemeentehuis; het volgende gebouw is het oude Wilhelminagebouw. Tijdens de oorlogsjaren zat hier de staf van de Duitse militairen, die waren gehuisvest in de school. Rechts in het oude gemeentehuis bevond zich de kamer, waar burgemeester Wytéma door de SD werd gearresteerd.

Links: Burgemeesterswoning in Lieving. Rechts: De woning van Wytema aan de Esweg

gers in Beilen te laten oppakken, waarop hij werd gearresteerd en ontslagen. Na zijn vrijlating, eind 1942, werd hij verbannen uit de provincie Drenthe. Beilen kreeg een NSB-burgemeester, maar na de bevrijding keerde Wytema op 13 april 1945 terug als burgemeester van Beilen. Daarnaast was hij van 1945 tot 1946 waarnemend burgemeester van Westerbork. In juni 1948 volgde zijn benoeming tot burgemeester van Alkmaar en van 1959 tot 1960 was hij bovendien waarnemend burgemeester van Bergen. Bij zijn afscheid in 1948 ontving hij de erepenning van de gemeente Beilen. In februari 1970 ging Wytema met ziekteverlof en vroeg hij eervol ontslag aan dat in maart 1970 werd verleend. Op 19 juni 1974 overleed hij in Doorwerth op 68-jarige leeftijd.

Burgemeesterswoning

Burgemeester Froentjes had in Lieving een woning gekocht, welke in maart 1932 door de gemeente Beilen als ambtswoning van hem werd aangekocht. Aanvankelijk werd deze woning door Wytema bewoond, maar hij liet aan de Esweg een nieuwe woning bouwen, waar hij en zijn vrouw gingen wonen.¹⁰ In 1949 verkocht Wytema de woning aan de Esweg aan de gemeente. Het werd de ambtswoning voor de burgemeesters. Anno 2018 is de woning privébezit.

Tweede Wereldoorlog

Wytema vertolkte in 1939 menigmaal zijn ongerustheid over de toestand in de wereld. Na aanleiding van de geboorte van prinses Irene op 5 augustus 1939 sprak hij over 'schimmen om ons heen van naderend onheil'. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog op 1 september 1939 naar aanleiding van de Duitse inval in Polen sprak hij tijdens de installatie van de nieuwe gemeenteraad op 5 september 1939 over 'alle gevaren en verschrikkingen om ons heen'.¹¹

Tegenover raadsleden uitte hij in 1939 zijn ongerustheid over de agressie van de Duitsers in Europa. Na de Duitse inval in ons land op 10 mei 1940 gaf hij tegenover zijn naaste medewerkers duidelijk aan niets te moeten hebben van de Duitse bezetter, omdat onze grondrechten, verankerd in de grondwet, in toenemende mate werden geschonden.

Wytema had in de jaren dertig de politieke ontwikkelingen in Europa goed gevolgd. Hij was zeer belesen, waarbij hij niet alleen Hitlers Mein Kampf had gelezen, maar ook de dreiging uit geschriften van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) voor het Nederlandse bestel herkende.

In 1936 had hij samen met zijn vrouw één van zijn vertrouwde Leidse vrienden, dr. H.R. (Hans) van Houten, paranimf bij Wytema's promotie en nu Nederlands diplomaat in Berlijn, bezocht. De diplomaat bracht hem op de hoogte van de werkelijke voornemens van het Hitler-regime.

Eind november 1940 had Wytema met veel belangstelling de openbare protestrede tegen het ontslag van joodse hoogleraren van de Nederlandse hoogleraar rechtsgeleerdheid Rudolph Pabus Cle-

Vanaf links: dr. H.R. (Hans) van Houten in 1950¹², Rudolph Pabus Cleveringa (1894-1980) en Ben Telders (1903-1945).

6

veringa (1894-1980) gevolgd.¹³ Ook de gevangenneming, een paar weken later, van de Leidse hoogleraar Ben Telders (1903-1945) was Wytema niet ontgaan.¹⁴

Verder was één van zijn beste vrienden, mr. Robert Baelde, kaderlid van de Nederlandsche Unie, op 4 mei 1942 als gijzelaar geïnterneerd in het kleinseminarie Beekvliet, een onderdeel van Kamp Sint-Michielsgestel.¹⁵ In december 1941 was de Nederlandsche Unie door de Duitse bezetter verboden. De top was geïnterneerd in Sint-Michielsgestel.

Door dit soort gebeurtenissen zag hij het gevaar van het totalitaire systeem van het nationaal-socialisme goed in. Het wakkerde zijn ongerustheid over de Duitse bezetter alleen maar aan.

Hij bleef zijn functie echter uitoefenen, ook nadat de gemeenteraad in september 1941 was ontbonden. Wytema handelde in dezen, zoals nagenoeg alle burgemeesters die aanbleven. Hun handelen bestond voornamelijk uit het uitvoeren van circulaire van de bezetter, het handhaven van de openbare orde en het leidinggeven aan ambtenaren en politie.¹⁶

Het eerste georganiseerde verzet in Beilen ontstond op het gemeentehuis in Beilen, waar ook na het vertrek van Wytema in oktober 1942 een anti-Duitse houding bleef. Met administratieve middelen werkte men de Duitsers zoveel mogelijk tegen.¹⁷

Het gemeentebestuur en -personeel in 1942. Deze foto is in de tuin achter de burgemeesterswoning aan de Esweg genomen.

Het gemeentepersoneel op 1 maart 1943.

Bovenste rij, vanaf links: B. Koning (secretarie), H. Bosch (kantoor gemeenteontvanger), M. Brouwer en K.J. Meijer (politie), G. Bazuin (sociale zaken), F. v.d. Broek (gemeentewerken), A. v.d. Velde (secretarie), J.L. Thalen (secretarie) en A. Drost (secretarie).

Middelste rij, vanaf links: J. Th. van Engen (secretarie, gemeentebode), F.J.H. Overhand Landberg (secretarie), J. Vos (sociale zaken), H. Biemold (politie), ir. C. Meima (gemeentewerken), H. Boelen (secretarie), J. Koopman en J. Kruit (politie).

Onderste rij, vanaf links: H. Folkerts (secretarie), H. Thalen (gemeentesecretaris), lege stoel voor burgemeester mr. dr. H.J. Wytéma, N.G. Viëtor (korpsschef politie), H. Joosten (gemeenteontvanger) en W.J.L. Tijmes (secretarie).

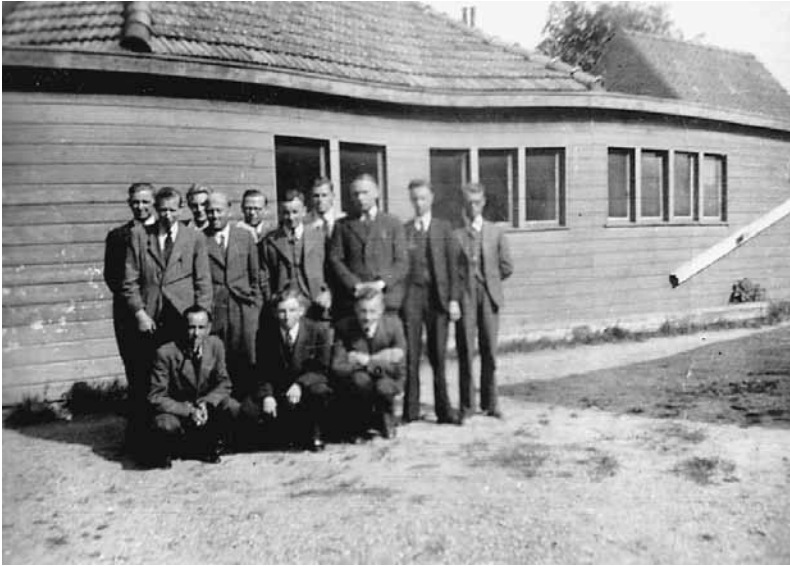
Een uiting van stil verzet op het gemeentehuis was er ook op 1 maart 1943, toen de gemeentepolitie samen met de marechaussee tot één korps staatspolitie werden gevormd. Ambtenaren en gemeenteveldwachters besloten fotograaf H.C. Kuiper uit te nodigen voor het maken van een groepsfoto. Men liet met opzet de burgemeestersstoel leeg. Niet alleen Wytéma ontbrak op deze foto, ook ambtenaar Joseph van Gelder. Als jood was hij op 2 december 1940 ontslagen. Het kostte Wytéma veel moeite om dit ontslag aan te zeggen. Hij deed dat in een persoonlijk gesprek bij Van Gelder thuis.¹⁸

Hulp aan onderduikers

In de loop van 1942 moesten voor ondergedoken joden en vanaf 1943 voor onderduikers die weigerden in Duitsland te werken voor distributiebonnen worden gezorgd.

In de zomer van 1942 had burgemeester H.J. Wytéma - hij was als burgemeester hoofd van de distributiedienst - al aan Jacob Tjarks gevraagd of hij voor onderduikers bonnen kon verstrekken. Als kantoorleider had Tjarks een afzonderlijk vertrek tot zijn beschikking. Daar kon hij ongezien bonnen voor de illegaliteit achterhouden. Politieagent N.G. Viëtor kwam deze ophalen. Hij zorgde ervoor dat ze op de juiste plaats terechtkwamen.

Dit soort daden leidde er toe dat de ambtenaren op het distributiekantoor in Beilen de lokale afdeling van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) behulpzaam konden zijn. Toen Viëtor in maart 1944 moest onderduiken, namen Aaldert Jansen uit Tiendeveen en Yntze Zwanenburg van de Beilervaart dit werk over.

Personeel distributiekantoor. De foto is genomen achter het distributiekantoor.

Achterste rij, vanaf links:

H. Wiegers, R. Peeks, H. Telkamp, J. Tjarks, Van Velzen, Job Beugel, D. Hooghiem, H. Brunsting, J. Bewing en G. Flameling.

Voorste rij, vanaf links: B. Sanders, E. Kloosterziel en Jannes Beugel.

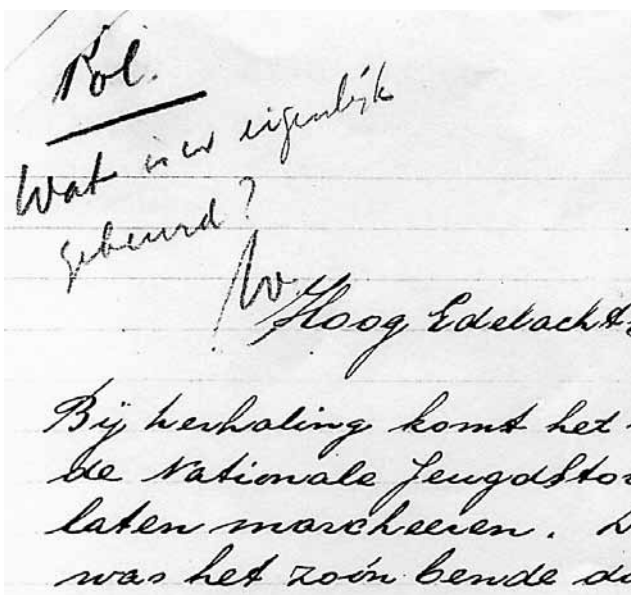
De Beiler samenleving heeft veel te danken gehad aan de saboterende ambtenaren op het distributiekantoor van Beilen.¹⁹

Jeugdstorm en Nationaal-Socialistische Beweging (NSB)

De Nationale Jeugdstorm (NJS) was een Nederlandse jongerenbeweging die van 1934 tot 1945 heeft bestaan, georganiseerd naar voorbeeld van de Duitse Hitlerjugend en als nationaalsocialistische tegenhanger van de padvinderij. Ook in Beilen was er een afdeling van deze jongerenbeweging. De marsen van de Jeugdstorm leidden in Beilen nogal eens tot ongeregelde heden. Zo deed de groepsleider van de NSB in november 1940 zijn beklag bij burgemeester H.J. Wytema over het feit dat de Beiler jeugd de Nationale Jeugdstorm niet ongestoord had laten marcheren.

Elke donderdagavond van zeven tot elf uur hield de Jeugdstorm zijn wekelijkse oefening in café Homan aan de Markt. De groepsleider: 'Donderdagavond jl. was het zoo'n bende, dat de politie zelfs opgebeld moest worden.'

Toen de agenten ter plaatse kwamen, was het rustig, maar na hun vertrek braken volgens de groepsleider wederom oorverdovend lawaai, geloei, gebrul en scheldpartijen los. Dat was in dat tijdsgezicht een doorn in het oog van de groepsleider: 'U weet dat in dit belangrijke uur van beslissingen en wereldgebeuren het gaat om het zijn of het niet zijn dat niet en tenimmer kan worden geduld.' Vervolgens dreigde hij dat de Weerbaarheidsafdeling (WA) [zelf] de orde zou handhaven.

'Wat is er eigenlijk gebeurd?'

Kennelijk waren de ordeverstoringen voor de burgemeester niet al te duidelijk of hij deed alsof, want hij schreef met potlood boven aan de brief: ‘Wat is er eigenlijk gebeurd?’

Vervolgens nodigde de burgemeester de groepsleider uit voor een gesprek. De inhoud daarvan is niet bekend, maar tot een oplossing kwam het niet, want op de avond van 26 juni 1941 was het andermaal onrustig. De caféhouder waarschuwde Hendrik Huizing, opperwachtmeester van de marechaussee te Beilen, dat de Jeugdstorm lastig werd gevallen door de Beiler jeugd. In zijn rapport vermeldde Huizing, dat hij zich onmiddellijk naar de Markt begaf, waar hij zag dat vier à vijf jonge meisjes dicht bij de ingang van het café stonden te praten. Ook bevond zich een zevental jongens in de nabijheid van het etablissement, terwijl eenzelfde aantal jongens van ongeveer zestien jaar zich ‘spelenderwijze’ aan de overkant van de straat bevond. Baldadigheden kon Huizing niet constateren net zo min als uitbundig lawaai.

De groepsleider vond het optreden van de burgemeester, die duidelijk niet met de NSB sympathiseerde, onvoldoende. Hij richtte zich tot hogere instanties met zijn klachten, want op 12 juli 1941 ontving het gemeentebestuur een schrijven van de procureur-generaal uit Leeuwarden dat alsnog de caféhouder gehoord moest worden. De brief bevatte de volgende zinsnede: ‘Na dit verhoor kan wellicht blijken dat ook nog anderen moeten worden gehoord.’

Burgemeester Wytéma had nu genoeg van de NSB-klachten. Hij schreef de procureur-generaal terug dat de klacht van de groepsleider zéér overdreven was en dat de politie geregeld toezicht hield als de NSB’ers samenkwamen. Het slot van de brief van Wytéma was veelzeggend: ‘Ik krijg den indruk, dat de leiders van de W.A. of van de NSB de beheerschte houding van het Beiler publiek liever anders zagen, om een reden te hebben zelf op te treden, maar men weet dit en onthoudt zich hier van ieder optreden, waarin een motief voor zulk handelen genomen zou kunnen worden.’²⁰

Oktober 1942

In de eerste dagen van oktober 1942 werd duidelijk dat alle joden uit de Beiler gemeenschap opgepakt zouden worden. Politieaanvoerder N.G. Viëtor hoorde dat op 1 oktober 1942 tijdens een bijeenkomst in Groningen. Vier politieagenten uit Beilen hoorden het een dag later in Assen.

Van de politieagenten werd verwacht dat ze alle joden tussen 2 oktober (18.00 uur) en 4 oktober (14.00 uur) zouden oppakken en op transport stellen naar kamp Westerbork.

Op 2 oktober 1942 om 18.00 uur ’s avonds maakten de Beiler politieagenten nog geen aanstalten om aan hun opdracht te beginnen. Toen enkele Duitse militairen om 19.30 uur het gemeentehuis betraden, hoorden zij dat burgemeester H.J. Wytéma weigerde om zijn agenten hiertoe opdracht te geven.

Van alle gemeenten in Nederland was burgemeester Wytéma de eerste die zijn politiemannen geen opdracht gaf de joodse burgers op te pakken. Daarentegen verzocht hij Viëtor heimelijk alle joodse gezinnen te waarschuwen voor het dreigende gevaar. Zijn voorbeeld werd gevolgd door H. de Wit uit Wildervank en in een later stadium door de burgemeesters van Ermelo en Borculo.²¹

David Rosenberg heeft na de oorlog met burgemeester Wytéma nog wel eens over die bijzondere uren op vrijdag 2 oktober 1942 en de gebeurtenissen erna gesproken. David Rosenberg: “Later vertelde burgemeester Wytéma mij dat Seyss-Inquart, bij wie hij voor verhoor was voorgeleid, hem gevraagd had, waarom hij dat alles voor de joden had gedaan? Wytéma antwoordde: “Ik heb dat helemaal niet voor de joden gedaan. Ik ben jurist en de Nederlandse wet voorziet niet in het arresteren van burgers zonder wetsovertreding. Ik had geen enkele rechtsgrond.” Het ging Wytéma hier om het rechtsbeginsel van ‘habeas corpus’, waarbij iemand alleen gevangen mocht worden genomen op een gerechtelijk bevel. Het ‘arresteren’ van de joodse Nederlanders berustte op geen enkel juridische grond.²²

Op 2 en 3 oktober 1942 werden 34 Beiler joden naar Durchgangslager Westerbork afgevoerd. Deze groep werd met tien joodse patiënten uit Beileroord aangevuld.²³

Het gevolg van de weigering van Wytema was dat hij door de Duitse bezetter gevangen werd genomen en van 3 oktober 1942 tot december 1942 vastzat in het Huis van Bewaring in Assen.

Hij werd justitieel vervolgd, werd als burgemeester ontslagen en buiten de provinciegrenzen verbannen. Wytema werd een 'Deutschchfeindliche' (in feite: 'Nazifeindliche') houding verweten.

Na zijn vrijlating uit het Huis van Bewaring in Assen, betrok Wytema met zijn vrouw en zijn twee kinderen en een 'au pair' een ruime, pittoreske, eenzame boerderij in de bossen van Dalfsen, Bokkenberg genaamd, die als vakantiewoning (zonder elektriciteit, modern sanitair of kraanwater) was ingericht.

Voor zijn vertrek uit Beilen bracht hij het serviesgoed en zijn bibliotheek bij notaris T.W. van der Ley in bewaring.

Wytema had bewust een verblijf zo dicht mogelijk bij Beilen gezocht. De Bokkenberg, waarvan de eigenaar een Zwolse zakenman was, lag tussen pachtboerderijen en buitenverblijven van plaatselijke adel.

Wytema zou zich gaan wijden aan het schrijven van een boek, maar bleef contact houden met vroegere medewerkers en verzetsvrienden uit Beilen en omstreken, zoals ondernemer Klaas Westerbeek en politieman Nico Viëtor. Zo bleef hij op de hoogte van het wel en wee van de Beiler bevolking.

Na het ontslag van Wytema werd op 7 oktober 1942 dr. mr. W.S. Gelinck, burgemeester van Ruinerwold, als waarnemend burgemeester benoemd.²⁴

Bokkenberg

De eenzaam gelegen Bokkenberg was een prachtige vergader- en onderduikplaats voor velen. De verzetslieden kwamen met illegale distributiebonnen. Wytema's vrouw bewaarde de extra voedingsmiddelen zorgvuldig en kookte dag in dag uit maaltijden voor joodse families, voor Richard Vogel, een verongelukte Amerikaanse piloot, studenten die arbeid in Duitsland weigerden en beraadslagende en vergaderende verzetslieden. De gasten verbleven er met andere namen en papieren dan hun echte en hun verblijf eiste het grootst mogelijke vertrouwen onder elkaar. De Zwolse huiseigenaar die met z'n auto de avondklok negeerde, was de oorzaak van de verdenking die bij de Duitsers sindsdien oprees over de in hun ogen onwettige activiteiten die in de Bokkenberg zouden plaatsvinden. Zij ondernamen een aantal razzia's, terwijl de verzetslieden en andere illegalen zich in de bossen ophielden. De voorraadkasten werden bij enkele razzia's van opgeslagen voedingsmiddelen ontdaan. Gelukkig bleven andere verboden objecten, een door het verzet gestalde auto, een radio,

*Bokkenberg
(Historische Kring Dalfsen)*

zelfs wapens uit het zicht, tot op een dag Wytema en één van de verzetslieden ongelukkigerwijs in de armen van de Duitsers liepen en de Bokkenberg op stel en sprong door allen moest worden verlaten.²⁵

Dalfsen

Na zijn arrestatie in Beilen werd Wytema nog tweemaal door de Duitsers opgepakt, eerst kwam hij in Lager Erica bij Ommen terecht en na zijn twee aanhouding in Zwolle.

De eerste keer, november 1944, werd Wytema op 'verdenking van hulp aan de ondergrondse' gearresteerd. Hij werd in het Huis van Bewaring in Assen vastgezet. Vanuit Assen werd hij overgebracht naar Lager Erica bij Ommen, waarna hij na enige tijd weer werd vrijgelaten.

Ernstiger was het toen hij samen met Sam Baud, de jongere zoon van Baron Baud²⁶, wiens vrouw in Dalfsen woonde, bij de Bokkenberg gevangen werd genomen en naar Zwolle werd vervoerd om op transport te worden gesteld naar een Duits concentratiekamp. Wytema's gezin moest binnen 24 uur de Bokkenberg verlaten, anders zou het huis in brand worden gestoken. Beide mannen ontsnapten door over de muur van de Buitensociëteit in Zwolle te klimmen, waar ze tijdelijk gevangen werden gehouden. Zij hadden hulp van buiten gekregen, een bekende Zwolse bezoeker van de sociëteit had een bewaker een regenjas met valse persoonsbewijzen voor het tweetal overhandigd.

De gebeurtenissen in de jaren 1940-1945 vergden ook veel van M.J. Wytema-van der Elst. Na de arrestatie van haar man in oktober 1942 moest zij het tot het einde van het jaar zonder hem stellen. Daarna kwam de verbanning naar Dalfsen en werd haar man actief in het verzet. Door alle verboden gasten in de Bokkenberg, liep haar leven en dat van haar kinderen²⁷ evenzeer gevaar als dat van Wytema zelf. Voor haar verdiensten in die tijd heeft zij het verzetsherdenkingskruis gekregen.

Nico Viëtor

In maart 1944 werd het voor politie- en verzetsman Nico Viëtor duidelijk dat de Sicherheitsdienst (SD) in Assen nog steeds bezig was met het onderzoek naar de dodelijke aanslag op 11 maart 1944 op politiemann Hendrik Huizing uit Beilen. Viëtor was bij de voorbereidingen betrokken geweest. Verder onderzoek zou ongetwijfeld naar zijn woning aan de Julianastraat leiden, waar op de avond van de aanslag immers fonkelnieuwe fietsen stonden. Viëtor moet in die dagen dan ook de beslissing hebben genomen om met zijn gezin onder te duiken. Op 23 maart 1944 was het zover. Hij nam contact op met zijn collega's en hij vertelde hun, dat hij in een oogheekkundige kliniek in

*Buitensociëteit in
Zwolle*

Nico Viëtor

Lien Viëtor-Schuur met haar dochter Coby voor de woning Julianastraat 12

12

Groningen zou worden behandeld. Hij was in de schuur tegen een spijker gelopen en had zijn oog beschadigd.

Schrijver en verzetsman Anne de Vries uit Hooghalen bracht het gezin Viëtor die dag naar kennissen van hem in Hoogeveen. Later werden ze naar Dalfsen gebracht, waar ze enkele weken bij burgemeester Wytéma verbleven.

Vijf dagen later vertrouwde de Beiler politie de afwezigheid van het gezin Viëtor niet langer. Onderzoek in zijn woning versterkte het vermoeden, dat Viëtor was ondergedoken.²⁸

Samuel Wytéma

Tijdens zijn verblijf in Dalfsen hoorde Wytéma dat zijn broer, Samuel Wytéma, huisarts in Westwoud, op 2 juni 1944, vermoord was. De daders waren Friederich Viebahn, Wouter Mollis en Emil Rühl. Het was een represaillemaatregel naar aanleiding van een schietincident op 1 juni 1944 in het Noordhollandse dorp Blokker, waarbij twee landwachters en een verzetsman om het leven waren gekomen. De naam van Wytéma was door de burgemeester van Westerblokker genoemd. Viebahn kende de huisarts persoonlijk. Hij had Wytéma al een keer gearresteerd, omdat men hem verdacht van verzetsactiviteiten. Dat laatste was juist. Wytéma verzamelde onder andere voor de LO schuiladressen voor onderduikers. De begrafenis van Samuel Wytéma vond onder grote belangstelling plaats. Het was een demonstratie van burgerlijk verzet.²⁹

Bevrijding

Nadat Beilen op 12 april 1945 door de Canadezen was bevrijd, werd hoofd der school M. Japenga voor één dag burgemeester van Beilen. Het was op dat moment meer een symbolische functie. Het was verzetsman en politiechef Nico Viëtor die tot de terugkeer van burgemeester Wytéma bepaalde wat er moest gebeuren. Zijn gezag over de Beiler bevolking ontleende Viëtor niet alleen aan zijn functie als politiechef, maar vooral aan zijn rol als leider van het Beiler verzet. Bij de politie hadden veel functionarissen door hun gedrag in de bezettingstijd hun gezag verloren. De bevolking zag 'foute' politiemannen als een verlengstuk van het onderdrukingsapparaat van de bezetter. Een aantal politiemannen werd dan ook onmiddellijk door Viëtor geschorst of tijdelijk op een bureau-functie geplaatst, in afwachting van een nader onderzoek en nadere maatregelen.

Op 13 april 1945 keerde mr. dr. H.J. Wytéma om 18.30 uur op een damesfiets terug in Beilen. Op de Markt waren Derk Westerhof en zijn schoonvader J. Schoemaker, die hem welkom heetten. Wytéma ging meteen naar het gemeentehuis, waar hij het burgerlijk bestuur in handen nam.

Na zijn terugkeer in Beilen schreef Wytéma een rapport over het gedrag van de bestuurders, ambtenaren en onderwijzers, die in dienst waren van de gemeente.³⁰

Tot slot

In de jaren dertig zag Wytema al in dat in het totalitaire regeringssysteem van het nationaal-socialisme geen ruimte was voor de klassieke grondrechten die in een democratisch regeringssysteem in een grondwet waren verankerd. Na de Duitse inval in mei 1940 merkte hij dat onze grondrechten steeds verder werden ingeperkt. Toen in oktober 1942 de Duitse bezetter wilde dat alle (Nederlandse) joodse burgers moesten worden afgevoerd zonder dat er hier een gerechtelijk bevel (habeas corpus) voor was, weigerde hij principieel zijn politiemannen opdracht te geven om de Beiler joden gevangelijk weg te voeren. Vanaf dat moment waren hij en zijn vrouw actief betrokken bij het verzetwerk in zijn ballingsoord Dalfsen. Voor hun verzetwerk kregen H.J. Wytema en M.J. Wytema-van der Elst in 1981 het verzetshedenkingskruis. Voor Wytema was dat postuum. Hij was in 1974 overleden.

Noten

- 1 Dit artikel is op basis van onderzoek naar de oorlogsjaren 1940-1945 door drs. G.J. Dijkstra geschreven. Dit onderzoek heeft geresulteerd in drie boeken over de Gemeente Beilen 1940-1945. De redactie van deze boeken was in handen van W. Brinkman, G.J. Dijkstra (eindredacteur), T.L. Kroes en H.J. Vos. Aanvullend onderzoek naar de periode van het verblijf van de fam. Wytema in Dalfsen is door G.J. Dijkstra en H.J. Vos gedaan. Verder heeft drs. Carine du Marchie Sarvaas-Wytema, dochter van H.J. Wytema, meegelezen en aanvullende informatie gegeven.
- 2 Bij dit ongeluk kwam ook wethouder J.E. Eleveld om het leven. De wethouder H. Schuring Rzn. en gemeentesecretaris J.L. Thalen raakten zwaar gewond en werden in het Wilhelminaziekenhuis in Assen opgenomen.
- 3 Hendrik Jacob Wytema werd op 2 april 1906 te Haarlem geboren. Zijn ouders, mr. dr. Johannes Wytema (1871-1928; zoon van Samuel Wytema en Attje Johanna van Loon) en Laurentina Elisabeth Versteeg (1878-1950; dochter van Hendrik Jacob Versteeg (1842-1917) en Agatha Diderica Elisabeth Laurentina van Gelder (1852-1933)) waren op 22 oktober 1903 te Schiedam gehuwd. De overige kinderen uit genoemd huwelijk waren: Samuel Wytema (1905-1944); Agatha Diderica Elisabeth Laurentina Wytema (1911-2001) en Anton Johan Wytema (1913-1985).
Johannes Wytema (Appingedam, 30 mei 1871 - Rotterdam, 11 juli 1928) bekleedde diverse openbare functies waaronder burgemeester van Rotterdam van 1923 tot 1928.
Wytema studeerde rechtswetenschap (gepromoveerd op stellingen) aan de Rijksuniversiteit Groningen en staatswetenschap (gepromoveerd op dissertatie in 1898) aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij was achtereenvolgens gemeentesecretaris van Assen, gemeentesecretaris van Schiedam van 1899 tot 1903, hoofdcommies Provinciale Griffie te Haarlem van 1903 tot 1909, gemeentesecretaris van Haarlem van 1909 tot april 1920, burgemeester van Dordrecht van 20 april 1920 tot 15 september 1923, en burgemeester van Rotterdam van 15 september 1923 tot zijn overlijden op 11 juli 1928.
De Wytemaweg aan de noordzijde van het Erasmus MC is naar hem vernoemd.
Hendrik Jacob Wytema huwde op 13 augustus 1935 met Margaretha Johanna van der Elst. Zij was een, in die tijd, moderne jonge vrouw met eigen opvattingen, belangstelling en werkervaring. Vóór haar huwelijk werkte zij als gids en assistente van professor J.H. Holwerda, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.
- 4 De klassieke grondrechten kunnen in drie soorten worden verdeeld: De vrijheidsrechten hebben als primair doel om de overheid te onthouden van bemoeienis met primaire aspecten van het menselijke bestaan. Enkele voorbeelden van vrijheidsrechten zijn: recht op privacy; vrijheid van meningsuiting; vrijheid van godsdienst; recht op vereniging; recht op briefgeheim. Deze, en nog meer andere vrijheidsrechten, vinden hun grondslag in artikel 6 tot en met 9 van de grondwet.
De politieke rechten waarborgen de uitoefening van vrije democratische bevoegdheden. Deze politieke grondrechten hebben als doel om de deelneming van Nederlandse burgers aan de democratie te vergroten. Enkele voorbeelden van politieke rechten zijn: recht van petitie; actief en passief kiesrecht.
De gelijkheidsrechten zorgen ervoor dat de gelijkheid tussen burgers gewaarborgd blijft. In beginsel mag op geen enkel terrein onderscheid worden gemaakt tussen burgers, iedereen is gelijk. Het belangrijkste voorbeeld van een gelijkheidsrecht is: verbod op discriminatie (godsdienst, ras, geslacht, etc.).
- 5 Deze functie en zijn vorige werkkring waren onbezoldigd.
- 6 Wytema, H.J. 'De burgemeester krachtens de wet', in: Banning, J.P.D. van, *Zes burgemeester van één lichting*, 's-Gravenhage 1973, blz. 232.
- 7 Wytema was voor 1945 niet bij een politieke partij aangesloten. Na de Tweede Wereldoorlog was hij lid van de PvdA. Hij bleef dat tot 1970, toen de PvdA tijdens een congres in het verkiezingsprogramma voor de gekozen burgemeester opteerde.
- 8 Het was ook de zienswijze, waarin Wytema zich, een eeuw later, helemaal kon vinden. In een voordracht (1966) voor de Vereniging van Nederlandse Gemeenten stelde hij dat het handhaven van de Thorbeckiaanse autonomie in ons huidige bestel onmogelijk was, omdat in de zestiger jaren van de vorige eeuw al te veel invloeden en macht van buiten het welzijn van de mens in zijn gemeentelijke omgeving bepaalden. Hij had dan ook grote bezwaren tegen plaatselijk gekozen burgemeesters. In zijn ogen moesten burgemeesters bovengemeentelijke managers zijn van een historisch gedefinieerde plaatselijke publieke orga-

- nisatie, de gemeente dus, de plaats waar mensen hun leven slijten. In de woorden van Wytéma: 'In mijn ogen was - en is - de essentie van het burgemeesterschap het vakkundig en menskundig leiding geven aan al wat zich beweegt en voordoet op het gemeentelijk erf, in de lokale samenleving,' (Wytéma, H.J. 'De burgemeester krachtens de wet', in: Banning, J.P.D. van, *Zes burgemeester van één lichting*, 's-Gravenhage 1973, blz. 232). Zie ook noot 7 over het opzeggen van zijn lidmaatschap van de PvdA.
- 9 Wytéma, H.J. 'De burgemeester krachtens de wet', in: Banning, J.P.D. van, *Zes burgemeester van één lichting*, 's-Gravenhage 1973, blz. 232.
- 10 Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1811-1997*, Beilen 1997, blz. 154-155. In Lieving werd op 6 augustus 1937 dochter Carine geboren.
- 11 Ibidem, blz. 154.
- 12 Foto: Nationaal Archief, Duinen, van / Anefo - Original at Nationaal Archief with id af7246e4-d0b4-102d-bcf8-003048976d84.
- 13 Enkele weken eerder hadden de Duitsers de zogenaamde Ariërverklaring naar alle ambtenaren verstuurd. Met behulp van deze verklaringen wilde de bezetter inzichtelijk krijgen, welke openbare functies door joden werden bekleed om hen vervolgens te kunnen ontslaan. Wie de verklaring weigerde te ondertekenen werd sowieso ontslagen. Cleveringa hield zijn rede op 26 november 1940 in de universiteit van Leiden.
- 14 Met name Telders felle verzet, samen met zijn collega Cleveringa, tegen het ontslag van joodse ambtenaren aan de Leidse universiteit, waarin hij personeel en studenten trachtte te mobiliseren, leidde ertoe dat hij op 18 december 1940 door de Duitse bezetter werd opgepakt. Achtereenvolgens verbleef hij in de gevangenis van Scheveningen, het concentratiekamp Buchenwald, het kamp Vught en het kamp Sachsenhausen, tot hij in februari 1945 in het concentratiekamp Bergen-Belsen terecht kwam. Daar overleed hij vlak voor de bevrijding op 42-jarige leeftijd aan de gevolgen van vlektyfus.
- 15 Robert Baelde (Rotterdam, 22 juli 1907 - Goirle, 15 augustus 1942) was een Nederlands jurist en maatschappelijk werker die als gijzelaar werd gefusilleerd. Baelde werkte als reclasseringsambtenaar en was redacteur van het tijdschrift *Het Kouter*.
Op 7 augustus 1942 pleegde de verzetsgroep Nederlandse Volksmilitie in Rotterdam een aanslag op het Luchtspoor, gericht tegen een trein met Duitse verlofgangers. De aanslag mislukte doordat een deel van de springlading voortijdig tot ontploffing kwam. De daders werden door de Duitse bezetter opgeroepen zich binnen een week te melden, maar deden dit niet. Als represaille werd Baelde op 15 augustus samen met de Rotterdammers Christoffel Bennekers en Willem Ruys, en met Otto graaf van Limburg Stirum en Alexander baron Schimmelpenninck van der Oije gefusilleerd op het landgoed Gorp en Roovert. Baelde was gehuwd met Petronella Tideman, die in 1944 via Kamp Vught naar Duitsland werd afgevoerd, waar zij een maand voor het einde van de oorlog overleed.
- 16 Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 1*, Beilen 1999, blz. 37.
- 17 Ibidem, blz. 46.
- 18 Ibidem, blz. 48.
- 19 Ibidem, blz. 180-181.
- 20 Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 2*, Beilen 2000, blz. 223-224.
- 21 Het ophalen van leden van gezinnen waarvan het gezinshoofd naar een werkkamp was overgebracht, vond direct al in 85 gemeenten plaats. Het voorbeeld van Wytéma werd door burgemeester H. de Wit uit Wildervank gevolgd. Hij was op 2 en 3 oktober niet in zijn gemeente aanwezig, maar liet secretaris-generaal K.J. Frederiks van het ministerie van Binnenlandse Zaken weten dat hij, ware hij wél present geweest, gehandeld zou hebben als zijn ambtgenoot te Beilen; hem werd op eigen verzoek ontslag verleend. Frederiks had hem meegedeeld 'respect te hebben voor zijn standpunt ..., maar van oordeel te zijn dat door het in functie blijven nog zeer veel voor de bevolking kon worden gedaan. De burgemeester had teveel het oog gericht op de gevallen, waarin hij geen resultaat had kunnen bereiken en zag voorbij wat door zijn aanblijven preventief nog werd bereikt.' Het voorbeeld van Wytéma en De Wit werd gevolgd door hun ambtgenoten in Ermelo en Borculo, respectievelijk H.M. Martens en mr. J.P. Drost: zij weigerden in november 1942 alle medewerking aan het deporteren van joden en werden gestraft met ontslag en verlies van hun pensioenrechten. Uit: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, eerste helft*, 's-Gravenhage 1975, blz. 241-242.
- 22 Habeas corpus is een rechtsbeginsel dat stelt dat de verdachte van een misdrijf binnen een bepaalde termijn van zijn aanklacht in kennis moet worden gesteld, dat deze in levenden lijve aan een rechter moet

worden voorgeleid en dat gevangenneming slechts mag volgen op gerechtelijk bevel.

- 23 Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 3*, Beilen 2001, blz. 32-35.
- 24 Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 1*, Beilen 1999, blz. 37.
- 25 Informatie mevr. drs. Carine du Marchie Sarvaas-Wytema.
- 26 Baron Baud was grootmeester van koningin Wilhelmina en was door de Duitsers als gijzelaar naar Polen gebracht. Baron Baud verloor twee zonen in concentratiekampen in Duitsland: Jean Chrétien Jhr. Baud (Arnhem, 16-06-1919 - Sonnenburg, 15-07-1944). Hij was actief in het verzet. Hij is in het concentratiekamp aan typhus overleden.
Willem Abraham Jhr. Baud (Den Haag, 29-01-1923 - Neuengamme, 01-02-1945). Hij was actief in het verzet.
- 27 Kinderen uit het huwelijk van Hendrik Jacob Wytema en Margaretha Johanna van der Elst waren:
drs. Catharine Agatha Wytema (* Beilen, 06-08-1937), gehuwd met Herman du Marchie Sarvaas (* 18-01-1934);
mr. Frans Johannes Wytema, (* Beilen 10-01-1940);
ir. Lucius Alexander Wytema, (* Meppel, 19-01-1947).
- 28 Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 3*, Beilen 2001, blz. 141-152.
- 29 Inger Schaap, *Sluipmoordenaars De Silbertanne-moorden in Nederland 1943-1944*, JustPublishers 2010, blz. 144-146.
J. de Boer, *Mijn correspondentie met Berlijn*, Hoorn 1946.
- 30 Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 1*, Beilen 1999, blz. 40 en 55.
Dijkstra, G.J. e.a., *Gemeente Beilen 1940-1945 deel 3*, Beilen 2001, blz. 475.